

ВІДГУК
офіційного опонента Ірини Борисівни МАТЯШ
на дисертацію В'ячеслава Миколайовича ВАСИЛЕНКА «Архівно-кримінальні справи як джерело вивчення репресій більшовицького режиму проти учасників повстанського руху за відновлення УНР»,
подану на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук
зі спеціальності 07.00.06 – історіографія, джерелознавство
та спеціальні історичні дисципліни

Дисертація В. М. ВАСИЛЕНКА, подана до захисту як кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису, є результатом джерелознавчого дослідження дисертантом архівно-слідчих (архівно-кримінальних) справ учасників повстанського руху за відновлення УНР, відомих у радянській історіографії як представники «політичного бандитизму петлюрівської орієнтації». Специфіка цього виду історичних джерел полягає в змісті документів, складі й вмісті справ, завданнях фондоутворювачів, особливостях доступу до інформації, що міститься в документах, політичній та ідеологічній заангажованості цієї інформації. Тому всебічний аналіз архівно-кримінальних справ має комплексне значення. Його результати важливі з наукової точки зору для дослідження історії України доби Української революції 1917 – 1921 років, поглиблення вивчення видів історичних джерел у джерелознавстві, їх архівної складової – в архівознавстві, реконструкцій біографій жертв репресії – у біографістиці. Водночас вони мають потужну правову та практичну складову, яка полягає у можливості вшанування пам'яті жертв політичних репресій, формуванні відповідних баз даних, реалізації Законів України «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті» № 320-р від 8 квітня 2015 р. та «Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917 – 1991 років» № 2542-VIII в останній редакції від 11 жовтня 2018 р., Указу Президента України України №17/2016 «Про заходи з відзначення 100-річчя подій Української революції 1917 – 1921 років» від 22 січня 2016 року та розпорядження Кабінету Міністрів України від 26 жовтня 2016 р. № 777-р «Про затвердження плану заходів з відзначення 100-річчя подій Української революції 1917 – 1921 років та вшанування пам'яті її учасників на період до 2021 року». З огляду на вказане **актуальність обраної дисертантом теми** не викликає сумнівів. Актуальність кваліфікаційної праці В. М. ВАСИЛЕНКА посилює й те, що дисертант продовжує розпочату 1998 року під час наукової конференції в Центральному державному архіві громадських об'єднань України українськими архівістами дискусію про джерелознавчі та архівознавчі аспекти формування архівно-кримінальних справ і науково-методичні аспекти їх використання, враховуючи здобутки в цій царині попередників, пропонує свої висновки, важливі для практичної діяльності архівістів та дослідників.

Відповідність дисертації сучасним потребам науки і практики. У вступі дисертації вказано, що дослідження виконано в рамках науково-

дослідної теми “Трансформаційні процеси у суспільно-політичному, культурному та етнопонаціональному житті західних земель України (кінець XVIII – XX ст.) кафедри історії України Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, проте не зазначено номера державної реєстрації теми. Однак значення дослідження В. М. ВАСИЛЕНКА виходить за межі університетської теми й вже реалізувалося в конкретних науково-довідкових та науково-документальних виданнях, зокрема «Анотований покажчик архівних кримінальних справ «Припиненого» фонду архівів тимчасового зберігання регіональних органів СБ України» (2017), «Національно-визвольний повстанський рух в Україні наприкінці 1920-1921 рр.: Анотований покажчик» (2011), «Репресії проти учасників антибільшовицького повстанського руху в Україні (1917 – 1925 рр.): Анотований покажчик архівних кримінальних справ «Основного» фонду архівів тимчасового зберігання регіональних органів СБУ» (2015) (арк. 14). Дисертація з огляду на тему та значущість результатів дослідження відповідає потребам сучасної історичної науки та запитам суспільства на пізнання правди про політичні репресії більшовиків проти українців, що боронили свою державність.

Відповідність дисертації спеціальності і галузі науки, за якими вона подана до захисту. Дисертація відповідає паспорту наукової спеціальності 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни, а саме напрямам: виявлення, відбір, аналіз і синтез історичних джерел; методи дослідження інформаційних можливостей джерел різних типів і видів; застосування комплексного підходу до використання історичних джерел; закономірності появи, поширення, відмирання різних типів джерел та їх роль у розвитку історичних знань; функціональні особливості джерел різних типів і видів та їх дослідження методами спеціальних історичних дисциплін.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, їх достовірність. Дисертаційне дослідження В. М. ВАСИЛЕНКА містить науково обґрунтовані результати, реалізовані у авторській характеристиці архівно-кримінальних справ як специфічного історичного джерела, виокремленні в цілісному комплексі цих історичних джерел двох категорій документів – процесуальних (в складі слідчих, каральних (судових і позасудових), касаційних та реабілітаційних) і не процесуальних (повстанських і радянських); формулюванні засад наукової джерелознавчої критики архівно-кримінальних справ; порушенні питання про надання національно-визвольній боротьбі повстанців за відновлення УНР справедливої історичної та правової оцінки.

Наукову новизна і практичне значення результатів дисертаційного дослідження В. М. ВАСИЛЕНКА засвідчує здійснення вперше в українській історіографії комплексного джерелознавчого аналізу архівно-кримінальних справ учасників повстанського руху за відновлення УНР, що забезпечив встановлення достовірної персональної інформації щодо 1 100 учасників цього руху в складі 135 штабів, комітетів і загонів; з’ясування особливостей складу

тематичних архівно-кримінальних справ із виокремленням процесуальних документів і матеріалів непроцесуального характер та їх структурування (арк. 22). В дисертаційному дослідженні дістали подальший розвиток методи типологізації джерел радянського та повстанського походження (арк. 23).

Вагомим науковим здобутком дисертанта можна вважати висновки щодо організації репресій більшовицького режиму проти учасників повстанського руху за відновлення УНР, здійснені на підставі аналізованих джерел, та порушення питання об'єктивну історичну і правову оцінку боротьби за відновлення УНР.

З огляду на окреслену новизну дослідження його результати можуть використовуватися під час вивчення історії Української революції 1917 – 1921 років, історії репресій: в практичних аспектах сприяти удосконаленню методів джерелознавчих досліджень; у науково-педагогічній діяльності – під час підготовки відповідних курсів лекцій.

Мета дисертаційного дослідження сформульована як «дослідження процесу формування окресленого джерельного комплексу, його структури і змісту, визначенні репрезентативності досліджуваних джерел, їх інформаційного та персоніфікаційного потенціалу, шляхів застосування» (арк. 20), що зумовило постановку низки дослідницьких завдань, із якими здобувач у цілому впорався. Слід однак зауважити, що у формулюванні мети В. М. ВАСИЛЕНКО припускається деякої некоректності. Йдеться зокрема, про необґрунтоване використання новотвору «персоніфікаційний потенціал». Якщо автор мав на увазі інформацію про особу, то це цілком відповідає терміну «інформаційний потенціал». Не зрозуміло з авторського формулювання, наприклад, про «шляхи використання» (арк. 20) чого йдеться.

Авторське тлумачення **об'єкта та предмета дослідження** спонукає до роздумів про сутність цих понять. За своєю природою поняття «предмет» вужче за поняття «об'єкт». Відомо, що об'єкт дослідження складає процес або явище, яке породжує проблемну ситуацію, а предмет дослідження відтворює суттєві зв'язки та положення, що безпосередньо вивчаються дисертантом. Ці дві категорії співвідносяться як загальне і часткове. Натомість предмет дослідження дисертант формулює як «закономірності і процеси формування різних видів джерел, що розкривають репресивну політику більшовицького режиму проти учасників повстанського руху за відновлення УНР, з'ясування їх інформаційного потенціалу і встановлення достовірності свідчень» (арк.20). Таким чином, сутність категорій поляризується. Щодо формулювання об'єкту дослідження («масив АКС органів держбезпеки радянської України на учасників повстанського руху за відновлення УНР, що зберігаються в ГДА СБУ, АТЗ УСБУ, ЦДАГО України й обласних держархівних») (арк. 20), слід також вказати на застарілу назву «обласний державний архів» Цій категорії місцевих державних архівів відповідає термін «державний архів ... області».

Хронологічні та географічні межі дисертації конкретно визначені й зумовлені специфікою дослідження. Формулювання не викликають заперечень,

за виключенням авторських новотворів на кшталт «джерельно-історіографічний вимір» (арк. 21).

Повнота викладу наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, в опублікованих працях. Основні положення та висновки дисертації достатньо апробовані, у тому числі під час наукових конференцій різного рівня в Україні та в зарубіжних країнах упродовж 2016 – 2018 рр. і оприлюднені в 7 наукових публікаціях, у тому числі однієї в виданні, що індексується в міжнародній наукометричній базі даних Web of Science. Особистий внесок дисертанта чітко визначений у розділі автореферату дисертації «загальна характеристика роботи» (арк. 5), однак у вступі дисертації відповідні формулювання відрізняються (арк. 23). Очевидно, такі завваги потребують уніфікації.

Цілком прийнятною є **структура дисертації**. Вона відповідає поставленим завданням і дає можливість з достатньою повнотою висвітлити основні проблеми, порушеної в дисертації теми. Матеріал викладено в чотирьох розділах, логічно і послідовно. Кожен розділ завершується висновками, які відображають авторське розуміння проблеми. Проте впадає в око необґрунтована лаконічність висновків, тоді як тексти розділів засвідчують наукову і практичну обізнаність дисертанта в досліджуваній темі. Назви розділів загалом відповідають поставленим у дослідженні завданням.

У **вступі** вказано на актуальність джерелознавчого вивчення архівно-кримінальних справ, сформульовано мету і завдання дослідження, окреслено об'єкт і предмет, хронологічні та географічні межі дослідження, його новизну.

У першому розділі **“Історіографія, джерельна база та методологія дослідження”** дисертант розглянув стан наукової розробки теми, охарактеризував джерельну базу дослідження та окреслив методологічний інструментарій дисертації. В. М. ВАСИЛЕНКО здійснив загалом прийнятний огляд історіографії проблеми, вказавши на принципово різні підходи в її висвітленні в радянський період та за доби незалежності України (арк. 25). Визначення повстанського руху як «контрреволюційних виступів куркулів» притаманне, за вказівкою автора, всім працям радянського періоду, попри те, що такі автори як П. Дишлевий, Д. Голінков, О. Кучер, А. Лихолат та ін. (арк. 25) мали доступ до архівів радянських органів держбезпеки. Натомість особливості праць сучасних істориків (В. Ченцова, Р. Подкура, С. Литвина, В. Капелюшного та ін.) (арк. 26) склали об'єктивне осмислення цього складного процесу. При цьому аналіз праць згаданих авторів досить побіжний і лише вказує на деякі їх особливості, а не визначає сутність здобутків кожного автора в історіографічному процесі щодо вивчення історичних джерел політичних репресій. Проте, апелювання до думок і оцінок українських дослідників в розділах дисертації, свідчить про достатню обізнаність дисертанта з історіографією проблеми.

Характеристика джерельної бази дослідження містить аналіз лише двох груп документів: матеріалів архівно-кримінальних справ 1920 – 1940 рр. та матеріалів інших фондів ГДА СБУ (арк. 36-37). Таким чином, В. М.

ВАСИЛЕНКО локалізує джерельну базу на архівних документах з паперовою основою. Зміст цих груп документів подано вичерпно і професійно. Однак поза межами аналізу джерельної бази залишають законодавчі та нормативні акти, що торкаються проблеми дослідження, періодика, довідковий апарат архівів, мемуари тощо.

В третьому параграфі першого розділу автор репрезентує методологічний інструментарій свого дослідження. Позитивною рисою цього параграфу є обізнаність В. М. ВАСИЛЕНКА з методологією наукового пошуку. Цілком обгрунтовано дисертантом обрано культурологічний підхід до аналізу історичного джерела та доведено його ефективність на прикладі досліджуваних джерел. Не викликають заперечень і інші принципи та методи, окреслені в параграфі, хоч привертає увагу велика абстрагованість тексту. При цьому варто було б показати на конкретних прикладах дослідження, як ці методи застосовано.

У другому розділі **“Архівно-кримінальні справи на учасників повстанського руху за відновлення УНР: особливості провадження та складу”** відтворено процес формування досліджуваного джерельного комплексу в контексті історії архіву органів державної безпеки. Такий підхід видається вдалим і засвідчує обізнаність автора в нормативній базі цього процесу, складі і змісті фондів, історії ГДА СБУ (арк. 62-80).

Аналізуючи структуру і зміст архівно-кримінальних справ, В. М. ВАСИЛЕНКО враховує досвід попередників (О. Гранкіна, Д. Омельчук, Н. Московченко, Р.Подкур, В. Бірчака та ін.) та детально характеризує на підставі власних досліджень і практичної діяльності зміст архівно-кримінальних справ, вказує на «разючі контрасти в їх змісті та зовнішньому оформленні», визначає структуру та особливості процесуальних документів (арк. 100), виокремлює непроцесуальні матеріали (арк. 116).

У третьому розділі **“Відображення в архівно-слідчих справах подій повстанського руху та репресій більшовицького режиму стосовно його учасників”**, висвітлено джерельне значення архівно-кримінальних справ учасників повстанського руху за відновлення УНР, розглянуто виняткові слідчо-каральні повноваження органів ВУНК-ДПУ-НКВС у боротьбі проти учасників повстанського руху за відновлення УНР та подальшому переслідуванні колишніх повстанців (арк. 118 – 129), проаналізовано інформаційний потенціал цього виду історичних джерел.

В четвертому розділі **«Проблеми наукової критики документів досліджуваних архівно-кримінальних справ»** здійснено аналіз архівно-кримінальних справ з позицій оцінки їх інформаційного потенціалу (арк. 167-180). Дисертант справедливо наголошує на важливості критичного підходу до інформації таких джерел з огляду на умови їх створення. Однак, аналізуючи такий вид документів як протоколи допитів обвинувачуваних та їх власноручні показання, вказуючи на зовнішні особливості документів (арк. 168-169), дисертант не наголошує на психологічному тиску, застосовуваному до допитуваного, що очевидно впливало на зміст його показань. Проте В. М.

ВАСИЛЕНКО справедливо вказує на «партійно-класовий підхід» в оформленні документів, який виявляється в домінуванні допитуваних та оцінках їхньої діяльності.

Висновки дисертації містять підсумкові узагальнення щодо розуміння автором інформаційного потенціалу архівно-кримінальних справ та їх значення для відновлення історичної справедливості щодо учасників повстанського руху за відновлення УНР.

Таким чином, на підставі комплексного дослідження архівно-кримінальних справ учасників повстанського руху за відновлення УНР В. М. ВАСИЛЕНКО досягнув поставленої мети, виконав завдання дослідження і сформулював нові, науково обґрунтовані висновки щодо інформаційного потенціалу цього виду специфічних історичних джерел, важливі не лише для джерелознавства, архівознавства, але й для історії Української революції 1917 – 1921 років, історії репресій в Україні, які мають практичне значення щодо відновлення історичної справедливості щодо оцінок повстанського руху за відновлення УНР та вшанування пам'яті його учасників.

Автореферат дисертації загалом адекватно відображає зміст, структуру, основні результати та висновки роботи.

Позитивно оцінюючи дисертацію в цілому, варто висловити деякі, окрім означених, **зауваження та вказати на дискусивні моменти.**

1. Зауваження викликає характеристика історіографії та джерельної бази дослідження. Такий вид автокомунікативних джерел як спогади віднесено до історіографії проблеми. При цьому згадки про мемуари С. Дукельського, Р. Ейдемана, М. Какуріна, Й. Добротворського, М. Чижевського подано в контексті історіографії проблеми без відповідного аналізу (арк. 25). Так само необґрунтовано до історіографії проблеми віднесено архівні довідники. Довідковий апарат архівів є результатом опрацювання архівістами архівної інформації первинного рівня і складає систему взаємопов'язаних архівних довідників, що забезпечують пошуки інформації в архівах. Довідковий апарат архівів як документи вторинного рівня складають частину джерельної бази дослідження.

2. У структурі джерельної бази дослідження виокремлено лише два компоненти: а) матеріали АКС 1920-1940 рр.; б) матеріали інших фондів ГДА СБУ (арк. 36-37). Дисертант залишив поза увагою законодавчі акти, спогади, періодику, довідковий апарат архівів. Хоч текст дисертації засвідчує його обізнаність з правовою базою досліджуваної проблеми та відповідним довідковим апаратом, до творення якого він долучився, структурування джерельної бази та аналіз її компонентів підсилив би науковий рівень дослідження.

3. Дискусивним видається формулювання завдань дослідження. Зокрема формулювання «проаналізувати історіографію проблеми та стан її археографічного опрацювання», «здійснити ґрунтовне вивчення...» (арк. 20) зумовлюють закономірне зауваження до змісту або до редагування й потребують пояснення дисертантом. Відомо, що археографія як спеціальна

галузь історичної науки вивчає історію публікацій історичних документів та розробляє теорію і методуку їх видання, тоді як завдання історіографії полягають у вивченні процесу нагромадження і розвитку історичних знань, науковому аналізу повноти і достовірності досліджень в історичній науці конкретної теми, проблеми тощо. Відтак поняття «археографічне опрацювання» стосується джерел, але не авторських текстів ХХ – ХХІ ст. Завдання «грунтового вивчення» потребує редагування.

4. Підрозділи дисертації завершуються занадто стислими і лаконічними підсумками.

5. Недоцільним видається використання в тексті занадто великих переліків прізвищ репресованих (арк. 44). Такі переліки з коментарями в додатках, на нашу думку, були б ефективнішими.

6. Текст дисертації містить стилістичні огріхи. Наприклад, «зростаючий інтерес» (арк.36), «українська зарубіжна, радянська і сучасна історіографія рясніють працями відповідної тематики» (арк. 25), «дослідник лише «зняв вершки»» (арк. 27) та ін.

Загальний висновок. У цілому висловлені зауваження істотно не впливають на позитивну оцінку дисертації, яка є завершеною кваліфікаційною науковою працею, цілісним самостійним дослідженням, виконаним особисто здобувачем і поданим до захисту у вигляді кваліфікаційної наукової праці на правах рукопису «Архівно-кримінальні справи як джерело вивчення репресій більшовицького режиму проти учасників повстанського руху за відновлення УНР», містить висунуті дисертантом наукові положення щодо класифікації архівно-кримінальних справ, їх інформаційного потенціалу та можливостей його застосування для подальших історичних досліджень, має теоретичне і практичне значення, зокрема в галузі джерелознавства, архівознавства, історії державних установ і відповідає вимогам чинного «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567 (зокрема, п. 9, 11, 13), а її автор – В'ячеслав Миколайович ВАСИЛЕНКО – заслуговує на присудження йому наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни.

Доктор історичних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу історії міжнародних відносин та зовнішньої політики України Інституту історії України Національної академії наук України	 І.Б. Матяш
---	--

